

Román dicsőítő írás és vers a Széchenyiekről 1839-ből.

Írta: DR. BITAY ÁRPÁD

Az *Erdélyi Irodalmi Szemle* 1924. febr. számában (136–141 l.) „Gróf Széchenyi Istvánnak és apjának híre és egykorú ismertetése Romániában” címen közölt cikkemben már jeleztem, hogy a két Széchenyi nagy alkotásairól egy román nyelvű magasztaló könyvecske jelent meg a múlt század harmincas éveiben, amely terjedelmes Széchenyi irodalmunkban teljesen ismeretlen.

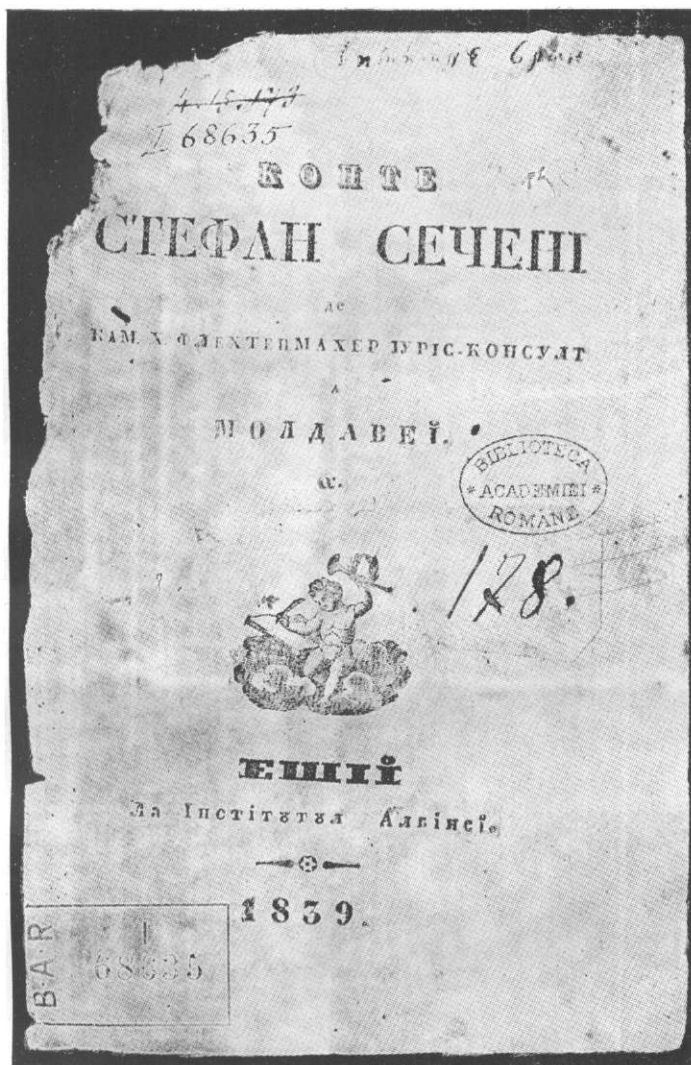
Akkor csak másodkézből vett adatokat, elszórt jeleket s ezekre alapított következtetéseket jeleztem, mert maga a kérdéses művecske még nem állott rendelkezésemre. Azóta, a múlt év őszén, sikerült hozzájutnom, elolvassom s lefordítanom. Minthogy csak egyetlen-egy példány ismeretes belőle s minthogy, amint fentebb is mondtam, Széchenyi irodalmunkban ismeretlen mozzanat, címlapjáról fényképes másolatot is készíttettem.

A bukaresti Akadémia könyvtárában őrzött cirill-betűs művecske szerzője előkelő közjogi állást töltött be Moldvában. A fejedelmi tanács (Divanul Domnesc) jogi szakértője, jogtanácsosa volt. Származása és neve szerint – *Flechtenmacher Keresztély* (1785–1843) – erdélyi, brassói szász, akit 1813-ban jeles jogi készsége miatt hívott meg erre a magas állásra a moldvai fejedelem, hogy vezesse a moldvai törvénykönyv szerkesztési munkálatait.¹ 1836-ban vagy 1837-ben írta a Széchenyieket magasztaló művecskét, amint az a mű 12. lapjának egyik megjegyzéséből kitünik és Jászvásárt (Iasi) adta ki 1839-ben.

Ismerte-e személyesen a két nagy alkotó magyart? Erre nézve határozottan sehol sem nyilatkozik, sőt épen az ellenkezőjét gyaníthatjuk. Széchenyi kiadatlan naplói esetleg döntő adatot szolgáltathatnak ennek megállapítására is.

Az *Erdélyi Irodalmi Szemle* fent idézett cikkében (141 l.) még azt a nézetet vallottam, hogy a kérdéses művecske megírása valamiképen az első bukaresti ref. magyar pap, Sükei Imre, a dadogó, de Gyulai Páltól is nagyra becsült Sükei Károly költő apja ösztönzésére, vagy közvetítésére történt. Most azonban – minthogy az akkor másodkézből vett, vagy csak a jelekből következtetett adataim magának e művecskének az ismerete után nem mind helytállóak – inkább hiszem, hogy másfelé, Moldva ma-

¹ A rávonatkozó adatokat 1. font idézett cikk 139. l.

1. A Széchenyieket dicsőítő cirill betűs román könyv címlapja

gyarjai közt kell keresnünk az ösztönző, vagy közvetítő gondolatot. Itt pedig elsősorban *Viola Józsefre* (1770–1858.) gondoltunk, erre a derék marosszéki születésű székely katonaoorvosra, akit – épügy mint Flechtenmacher is – egyéni kiválósága miatt hívtak meg Moldvába, ahol egy emberöltőn át vezette és újjászervezte a kórházakat s az egész közegészségügyet. Széchenyi István halhatatlan alkotásával, a Magyar Tudományos Akadémiával, mint tag közeli és állandó kapcsolatban állott, s csángó népdalokat is küldözgetett Moldvából az Akadémiának, amint ezt az *Erdélyi Irodalmi Szemle* 1924. évi 1. sz.-ban is jeleztem.² Az élénk szellemű Flechtenmacher figyelmét utazásai s az erdélyi szász, meg osztrák és német újságok is felhívhatták Széchenyi István korszakos alkotásaira. Violától is megkaphatta a magyar sajtó vonatkozó termékeit. Mert azt, hogy Flechtenmacher magyarul is tudott, életrajzából is tudjuk. Azt meg, hogy Violával érintkezett, feltétlen bizonyossággal következtethetjük magas állásukból. Hisz’ a moldvai fejedelemség legelső jogászának gyakran már csak hivatalból is kellett érintkeznie az ország legelső orvosával, az országos közegészségügyi főfelügyelővel, aki egyben a fejedelem udvari orvosa is volt. De még a lélektani megfontolások is emellett szólnak. Moldvába, tehát idegenbe került magas állású erdélyi szász és székely hogyne érintkezett volna?

Az *Erdélyi Irodalmi Szemle* említett számában részletezett egyéb adatok és feltevések tehát részben a jelen fejtegetések szerint módosulnak, részben pedig még megerősítésre várnak. Főleg annak a megállapítása volna érdekes, hogy milyen eredeti után végezte Flechtenmacher a fordítást.

I.

A 12X18 cm. nagyságú művecske 4 számozatlan + 16 számozott lapból áll. Az utolsó három lapot (14–16) a vers foglalja el. A felső bal sarka s általában az egész bal oldal foszladozott, elrongyolódott. A lefoszladozott résszel együtt, főleg az utolsó oldalokról, egy-egy sorkezdő vagy záró betű is eltűnt. Ezeket azonban könnyen ki lehet találni.

A szöveg maga román nyelvű, de cirill-betűs. Cirill-betűs, mivel 1860-ig a románok cirill betűkkel írtak és nyomtattak; bár az erdélyi g. kath. műveltebb osztály már 1780 óta hangoztatta a latin-betűs írás bevezetésének szükségét, csak 1860-ban, Havasalföld és Moldva egyesülése után egy évvel, rendelte el a Ghica-kormány – a Nyugattal való érintkezés megkönnyítése végett is – a latin-betűs írás bevezetését.

A művecske nyelvezete teljesen moldvaias színezetű; itt-ott dagályos. Minthogy a román nyelv akkor még nem volt elég hajlékony és szókincséből hiányzott a modern élet sok szava, Flechtenmachernek gyakran nyelvújítónak is kellett lennie. Új szavait többnyire zárójelben értelmezi, körülírja. Feltűnő, hogy a „város” kifejezésére a közromán „oraş” helyett

² *Szinnyei Magyar Ilók...* Violára vonatkozó forrásait kiegészítő és helyreigazító adatokat sorol fel e sorok írója: „A moldvai magyarság” Kolozsvár, 1926 (külön lenyomat az *Erdélyi Irodalmi Szemléből*) c. tanulmányában, az 56. jegyzetben.

az új görög „politia”-t = πολιτεία = használja (8. és 11. l.) Ez megint épen jogi műveltségéből és foglalkozásából magyarázható. A szerkesztésében megjelent moldvai törvénykönyv ugyanis jórészt görög (bizánci) források után és görögül íródott. Ugyancsak új-görög szóval értelmezi zárójelben a latin spatiumból képzett „spațiu” szót is: spațiu (8. l. Diastima = Θιαστημα = köz, távolság). Máshol meg a francia kiejtés szerint írja: comers (11. l.), revoluționer (3. l.) stb. a mai comerțiu, revoluționar stb. helyett. A latin societas-ból, helyesebben ennek tárgyesetéből, képzett „soțietate” (11. l.) szót a latin nyelvnek erdélyi magyar és szász kiejtése szerint írja, a mai román „societate”-vei szemben.³ Széchenyi István keresztnévét is a címlapon „Stefan”-nak írja, a szövegben mindenütt románosan „Ștefan”-nak. Szlávós (oroszos) alak a címlapon: *Moldavei* a köz-román *Moldovei* helyett.

A szöveg teljes megértése végett még a megjelenés korával és helyével kapcsolatos sajátos körülményekről kell egyet-mást megemlítenem.

A román vajdaságok történetében az 1828–1848 közé eső időszak a legteljesebb orosz befolyás kora. Az 1828–29-es orosz-török háború hadi színterére az orosz sereg a vajdaságokon keresztül vonult fel. Meg is szállotta őket, még pedig azzal a szándékkal, hogy véglegesen rájuk teszi kezét. A nyugateurópai hatalmak meggyőzték ezt a tervet. Erre az oroszok a drinápolyi békében legalább azt csikarták ki a töröktől, hogy a két román vajdaság – mint török hűbéres terület – mindaddig orosz megszállás alatt marad, míg a törökök a hadisarcot ki nem fizetik, hogy a megszállás alatt új szervezetet adhatnak a két vajdaságnak, amely távozásuk után is érvényben fog maradni s hogy a két vajdaság fölött a Porta hivatalosan is elismerte az orosz protektorátust. Így tehát a vajdaságok államjogi helyzetében az a nevezetes változás állott be, hogy a török hűbérúr mellé egy másik gazdát is kaptak: az orosz védnököt. A krími háború után aztán az orosz protektorátus az akkori európai nagyhatalmak kollektív védnökségévé szélesedett.

A „beteg ember”, a török hűbérúr, azonban alig érvényesült a „vascár”, I. Miklós mellett. A hűbérúr és a protektor közös megegyezése alapján kinevezett vajdák mellett és helyett a jászvásári és a bukaresti, gyakran goromba és erőszakos orosz konzulok voltak a fejedelemségek igazi urai.

Az 1834-ig tartó megszállás alatt az oroszok olyan alkotmányt („Szervezeti Szabályzat”) dolgoztak ki, amely társadalmi téren hasznos újításokat hozott, akkora részletességgel, hogy pld. nemcsak az egyes társadalmi osztályok ruházatát írta elő, hanem még a dajkák kötelességét is. Politikailag azonban állandósította a megszállás utánra is a teljes orosz irányítást. A két vajdaságnak külön-külön szervezeti, szabályzata volt, de ezek csak lényegtelen apróságokban tértek el egymástól.

A szervezeti szabályzat terminológiájából vett „adunarea obștească”

³ A fentiek megértése végett tudnunk kell, hogy a mai román helyesírási jegyek magyar megfelelői a következők: ț=c, c=k vagy es (ugyanazon körülmények közt, mint az olaszban), s=sz, ș=s.

(a bojárok évi nagygyűlése) kifejezéssel értelmezi zárójelben Flechtenmacher a magyar országgyűlések latin „dieta” nevét (2. l.) A korlátlan s a cenzúránál kizárólag érvényesülő orosz hatalomra való tekintettel említi meg, s ez nyilván az ő egyéni betoldása a szövegbe, olyan nagy tisztelettel Nagy Péter orosz cár nevét és reform-munkásságát is. Ez a rész aligha volt benn a fordítás alapjául szolgáló eredetiben.

A hatalmát modern eszközökkel is terjeszteni és véglegesíteni akaró orosz megszállás alatt indultak meg a legelső román újságok is a két vajdaságban 1829-ben, természetesen orosz szellemben és sugalmazás szerint. Asachi György (1788–1869), Moldova akkori szellemi életének irányítója,⁴ aki az említett körülmények közti keletkezett első moldvai román újságot megindította, annyira orosz-barát volt, hogy még a lap címét is: „Albina Românească” (Román Méh) – amint máshol⁵ rámutattam – a magyarul „Észak Méhe” című reakciós orosz kormánylap mintájára és szellemének a jelzésére választotta meg. Az „Albina-Intézetben”, tehát mintegy a moldvai állami sajtón nyomták a Széchenyieket magasztaló művecskét is, amit az orosz hatalom bizonyára készségesen megengedett, mivel a nyugtalan forradalmiaskodó fiatal bojárok figyelmét érdekében volt a Széchenyiek békés alkotó munkájára terelnie.

A cirill-betűket mai román értékükre átírva, a címlap így hangzik:

Conte
STEFAN SECENI
de
CAM. CHR. FLECHTENMACHER IURIS-CONSULT
a
MOLDAVEI
Eşii
LA INSTITUTUL ALBINEI
1839

Magyarul:

SZÉCHENYI ISTVÁN
gróf
Irta
FLECHTENMACHER KERESZTÉLY NEMES
MOLDVA JOGTUDÓSA
JÁSZVÁSÁRT
AZ ALBINA INTÉZETNÉL
1839

⁴ 1820-ban Kolozsvárt Bánffy György erdélyi kormányzótól kért és kapott engedélyt arra, hogy tanult erdélyi románokat vihessen ki tanárokul Moldvába.

⁵ A kolozsvári Dacoronia c. folyóirat II. évf.-ban (p. 682–3): De unde şi-a luat Asachi denumirea de Albina Românească? (Honnan vette Asachi az A. R. elnevezést?)

* A címlapon csak rövidítve szereplő „căminar” szó egy bojári rangot jelent, amely eredetileg bizonyos adóellenőri tevékenységgel volt kapcsolatban. Mutatis mutandis: valami tárnokmester félével lehetne fordítani. Ekkoriban azonban már csak üres cím volt, a sokféle bojárfokozat egyik fajtája. A rövidség kedvéért egyszerűen „nemes”-nek fordítom. Ugyancsak a címben inkább Conte-le-t várnánk a Conte helyett.

Belül, a címlap belső oldalán, középen:

Cu voia țenzurei (A cenzura engedélyével)

N. Suțu.

A következő, tehát a számozatlan 3-ik oldalon, olvasható az ajánlás:

Ecselenței Sale	Őnagyméltóságnak
Contelui Ștefan Seceni	Széchenyi István grófnak
etc., etc.	a tisztelet és bámulat érzelmeivel
dedică cu simțiri de mirare și	ajánlja
respect	mély hódolattal
prea plecat	Flechtenmacher Keresztély
C. Chr. Flechtenmacher.	nemes

Ennek a hátulsó fele (vagyis a számozatlan 4-ik l.) üres.

Ezek után kezdődik maga a szöveg és a lapszámozás, úgyhogy az 1. számozott, valóságban az 5. l.

A szöveget teljesen hű magyar fordításban adom. A szedésben megkülönböztetett részek is mindenben az eredetinek megfelelően vannak kiemelve. A függelékot alkotó vers, – amely poétikai szempontból elég gyenge alkotás, de amelyben mégis megkapó a Hunyadi-Széchenyi párhuzam – magyar fordítása Dr. P. Jánossy Bélát dicséri.

A fordítást a fentiekben megjelölt szempontokon és beállításon kívül – egy pár lapalatti jegyzettel is elláttam.

II.

Széchenyi István gróf alkotásainak leírása.

Széchenyi István gróf úgy születése, mint függetlensége miatt a legkiválóbb férfiak közé tartozik; akaraterejét nagy reformátori tettek hirdetik; bátorsága, az emberiség javára bűzgő, nemes lelkesedése, nagy s önzetlen hazaszeretete folytán új meg új nagy terveket vet fel hazája boldogulására. Törhetetlen erős akarata, kiváló szellemi tulajdonságai s félelmet nem ismerő bátor férfiassága elhárítanak minden akadályt azok elől. Bécsben született, az 1792-ik év*) szeptember 21-én, régi magyar nemzetségből. Apja, Széchenyi Ferenc gróf, mint a csodálatraméltó *Magyar Nemzeti Múzeum* halhatatlan alapítója nevezetes; halhatatlan azon legtökéletesebb és legelőli álló példája révén az Ausztriai Birodalomban, amelyet ezzel az alkotásával nyújtott s amelynek a mintájára alakult meg aztán a *Joanneum Grazban*, a *Ferenc-Múzeum Brünmben*, a *Múzeum Prágában* stb. Hosszú évek során otthon, hazája keblén s a külföldön, Nápolytól fel Skóciáig éberem figyelő lélekkel s nagy fáradsággal, roppant költségekkel, de egyben nagy eredményekkel végzett utazásai alatt összegyűjtött mindent, amit nemes hazafisága, hazája ismeretének gyarapítására alkalmasnak talált, mindent, amit bárhol magyar kéz alkotott: kéziratokat, könyveket, rajzokat, fegyvereket, ritkaságokat, felírásokat, nemesi

* így a helyes 1792 helyett.

címereket és okleveleket, pénzeket, érmeket a legrégebb időktől le egészen a legújabbakig. Ez a bármely királyhoz méltó roppant gyűjtemény a legcsodálatosabb bizonyítéka alapítója királyi lelkületének. Miután Széchenyi gróf a kifejlett férfikor tisztos fokára jutott, 1802. nov. 25-én formális ajándékozási okmányt is állított ki gyűjteményéről a magyar királyság számára, amely ajándékozást aztán 1802. nov. 26-án királyi oklevél is megerősített s az országgyűlés is beiktatott az 1809. évi 26. cikkel; 1812-ben a korral járó gyöngesége mellé betegség is járult s így oltotta ki életét a sors 1820. dec. 20-án.

Élete vége felé ez a minden tiszteletre méltó hazafi újra megnövelte, lankadatlan lélekkel és tervének megfelelően, a tudományos segédeszközök használható állományát, az *Országának* és a *Nemzeti Múzeumnak* ajándékozva könyvtárát, amelyben több mint 9205 kötet volt igen nagyértékű rézmetszetekkel, a hellén és római remekírók legszebb kiadásai és közel 6000 darab térkép. Mindezt 1819-ben átvitték Best városába.

Több magas hivatalt viselt, még pedig uralkodója legnagyobb megelégedésére. Egyetlen alkalmat sem mulasztott el a forradalmi eszmékkel szemben táplált gyűlölete kimutatására; évente segített viselni a nagy háborút,** de főleg 1793-ban és 1809-ben olyan jelentékeny pénzüsszegekkel, katonaállítással és érlelmi szerekekkel, amint a *Széchenyi névhez* s az ő szívbeli nagyságához illett. Adakozó bőkezűsége, iskolákat alapító s a szegények nyomorát enyhítő buzgósága, a tudományok, művészetek és mesterségek gyarapodását célzó hatalmas adományai ráterelték úgy honfitársai, mint a legtávolabbi külföldi országok idegenjeinek magasztaló figyelmét. Széchenyi István gróf ilyen nagy névnek a méltó örököse, valamint azoknak az erényeknek is, melyek főúri atyját annyira ékesítik. Nagy lelki adományokat örököelve, páratlanul éber szellemével és gazdag érzelmi világgal az emberiség jobbulásáért és haladásáért buzog s egyetlen célja hazája java. Szolgált a hadseregben. Aztán, hogy a különböző eszközökkel való mechanikai kísérletezéshez tapasztalati anyagot gyűjtsön s hogy azokat hasznosan alkalmazhassa hazájában, Európa sok országát beutazta, de főleg Angliát, amelynek nagy ipari és szellemi fejlettsége tartósan magára vonta figyelmét és elmélyedő tanulmányát.

Széchenyi István gróf az elsők elseje volt azok között a férfiak közt, akik feltétlen bizonyossággal meggyőződtek arról és belátták, hogy a Duna vize többé nem akadályozhatja (mint eddig ezer és ezer éven át) hullámain a Fekete-tenger felé irányuló forgalmat. Hisz' ez így nem haladást és boldogulást, hanem csak kárt és pusztulást jelentett. Neki, az ő fáradhatatlan buzgóságának köszönhetjük, valamint a Duna vizén le egészen Konstantinápolyig tett utazásainak – ahol kieszközölte a Dunában felmerülő akadályoknak az ő személyes közreműködése mellett való megvizsgálását – nem különben a maga költségén végzett kísérleteknek s az ezeken nyugvó tervei megvalósításának a Duna szabályozását s ezzel együtt rajta a gőzhajók megindulását, igen, mindezt az ő példátlan munkásságának köszöni nemcsak Magyarország, hanem az egész Közép-Európa. A Duna vízének forrásától egészen a torkolatáig való végigkutatását sür-

** a francia- forradalom és Napoleon ellen.

gető óhajok az ő nemes izgatása következtében ma már egytől-egyig mind megvalósulva láthatók. S amit a Duna rohanó árja évezredekken át le nem tudott dönteni, a hajózást kőfalként gátoló *Vaskaput*, ezt, az összes akadályokkal együtt, egyedül csak a Széchenyi gróf buzgósága hárította el.

Grófunk gyakorta jelent meg a kietlen partokon, hogy hathatós szavával, biztatással és tetteivel ellensúlyozza és erőlténise a vidék lakóinak maradi felfogását, amelyen ugyancsak meglátszott a vidéket jellemző ostoba elvakultság. Egy angol ujság mondja: két nagy folyóvíz, noha már a legrégebb idők óta ismerjük őket, mégis fel nem derített, át nem kutatott dolog maradt mindmáig. Noha fontos volna teljesen ismernünk őket s bár egyes utazók egy pár pontjukon végeztek is kutatásokat, végig a torkolatukig senki sem ment rajtuk s nem tudja senki pontosan megjelölni folyásuk kelet felé való hajlásait.

Az említett két nagy folyóvíz közül az egyik az afrikai Niger, a másik a mi Dunánk.

Ezzel a párhuzammal korántsem azt akarjuk mondani, hogy a legyőzendő akadályok is azonosak voltak ennél a két nagy folyónál s hogy a velük kapcsolatos eloszlátandó, megvilágítandó homály is egyforma nagy volt, vagy hogy kereskedelmi s általános emberi hasznuak azonosak lettek volna. Mert a Duna, ámbátor Európa civilizált részének a közepén folyik keresztül, mégis majdnem épen olyan kevésbé volt ismeretes, mint a Niger, amely pedig Közép-Afrika pusztáin hömpölyög keresztül. *Széchenyi István gróf* fellelkesülve a nagy, közhasznú feladattól, elhatározta, hogy ennek a nagy folyóvíznek az akadályait legyőzve, a gőzhajózás segítségével megnyitja hazája előtt az európai kereskedelmet. Hosszasabban időzött Angliában, ahol – mint *Első Péter* is – megismerkedett a szükséges tennivalókkal, főleg a hajózás mibenlétével. Hazájába visszatérve tanulmányait és tapasztalatait a Dunán kezdte alkalmazni, amelyen addig még senki végig nem tudott hajózni. Nagy vállalata neki is sikerült, akárcsak *Nagy Péternek*.

A Duna egész magyarországi szakaszán egy végefogyhatatlan szemmel be nem fogható síkságon hömpölyög keresztül, részben alacsony, gyakran mocsaras partok közt, amelyek azonban nem akadályozzák a hajózást. *Moldova* falutól kezdve el egészen a Vaskapuig azonban már számtalan akadály tornyosul azon emberi törekvések és célok elé, hogy a királyi folyó hátán veszély nélkül vigyék tovább a gazdagságokat, a szükséges javakat, le egészen a Fekete-Tengerig. Egyes helyeken mintha mozdulatlanlanságra kárhoznának a hullámokat a szakadatlan szikla torlaszok, amelyek egész a víz színéig emelkednek, vagy pedig falként húzódnak keresztül egyik partról a másikig, elgátolva a hömpölygő hullámokat. A veszélyes helyeket vészes zúgás jelzi már távolról. Máshol meg egymásra torlódnak a vad sziklatömbök, vészjóslóan nyomva, emelve ki egymást, egészen függőlegesen is, a folyó medréből. Két oldalról annyira egymásnak törnek, hogy a Duna örült sebességgel kénytelen keresztül zúgatni ezeken a keskeny rést hagyó zord akadályokon habzó hullámain, nagy vízmennyiségét, hiszen száznál több víz ömlik már addig is belé.

Általánosan ismert a *Vaskapu* vagy *Demarka*. nevű sziklasoros a katonai határörvidék* és Szerbia közt. Tachtalinál, a forgón alul, az egyik

* hotaråle militare, ami nyilvánvalóan a fenti értelemben fordítandó.

partot egy sziklasor szűkíti össze, amely a Duna felett, a szerb parton, mintegy kétszáz lépésre húzódik; az ausztriai részen** széles vonalon és függőlegesen esik a sziklafal. A Dunának ezt a szakaszát Tachtali és Damarka*** közt, ahol a dunai hajózásnak két veszélyes pontja van, *Alibég*-nek hívják. Egy roppant arányú, messze csillogó, fej-alakú kőtomb adott alkalmat erre az elnevezésre. A víz nyilsebesen és szörnyű erővel robajlik át a Vaskapú szoroson s aztán jobb felé mindjárt el is szélesül. A szerbek ezt a szorost *Gorne Cserdat-nak* nevezik (azaz Felső-), megkülönböztetésül a másik *Dorne**** Cserdától*, amelyik lejjebb van, *Orsova* és *Kladova* közt.

Azoknak az akadályoknak az eltávolításán, amelyek Moldova falu és a Vaskapú közt a Dunán való hajózást gátolják, *Széchenyi gróf* nagyon sokat tett és fáradozott. Az ő vezetése alatt 1834 októberben kezdték meg a forgalomgátló sziklának löpor segítségével való robbantását. Naponta mintegy ezer robbantó dolgozott Linkova és Zvivicza közt a vízesésnél. A legfelemlőbb jelentetek közé számítható az a látvány, amelyet egyfelől a pusztulással és rombolással sziklaroncok és tépett bokrok közt áradó Duna, másfelől a munkálatokat vezető s a kiállított őrszemeket oktató mérnökök nyújtottak. A sziklavágók, robbantók a közeli császári-királyi bányákból, főleg Új-Moldovából kerültek ki, ahol rövid időre az összes munkálatokat beszüntették, hogy teljes erővel segíthessenek a Duna gonosz szikláinak eltávolításánál.

A víz szokatlan esésétől is támogatva, olyan eredménnyel haladt a munka, hogy hozzávetőleges számítás szerint több mint 1000 köb-öl követ robbantottak ki és vittek partra.

November elsején ment végig először egy hajó a csatomán és egyszerre eloszlott és megszűnt minden kétség, amely szerint a dolog céltalan vállalkozás, mert sohasem fog ott hajó végigmenni. Egyszerre magasra lobbant a remény s megerősödött a meggyőződés, hogy az államkormány áldásos jótéteményt műveit azon az elhagyatott, vad helyen.

Az angol M. J. Queen***** , aki 1834 októberében arra megfordult (dunai utjáról írott naplójában) ezt mondja az épen akkor bevégzett sziklarobbanásokról: „Egy nagy csomó ember sürgött-forgott ott. A feltornyosuló sziklatömböket aknázták alá, hogy robbantással eltávolíthassák az útból. A megontott sziklákat a partra hordták, amely csak úgy visszhangzott a munka zajától, hangos kiáltásoktól, a csákányok és kalapácsok szapora kopogásától, a feszítő és emelő vasak, vésők és lapátok hangos tevékenységétől. A függőlegesen meredező kőfalakba 28–30 tenyérnyi

** „dinpartea Austriana”; ilyen és hasonló kifejezések, államjogi pontatlan adat-megjelölések tudvalevőleg gyakran fordulnak elő a magyar viszonyokról író idegeneknél.

*** fentebb Demarka-nak írja.

**** helyesen Dolni (nem Dorne) és Gorni, azaz Alsó- és Felső Cs.

***** A cirill ABC megfelelő hiányzó betűit így pótolja ennek a névnek az írásánál: Kuin.

magas alagutat fúrtak (mint a Themse-nél); s én, bármilyen mesteri ügyesen volt is csinálva mindez, egy lépést sem mertem volna ott tenni, annak a világos átlátása nélkül, hogy bármely pillanatban porrá zúzhatott volna valamely sziklatömb, ami véletlenül a fejem felett meredező szirtetkből leszakadt volna. Ahol a sziklafalak kissé beljebb álltak, ott kevesebb volt a munka. Ott pedig, ahol a sziklafelület mélyebbre süllyedt, mint amilyen vonalra tervezték az útat, ott töltéssel és áthidalásokkal segítettek e dolgon. Mindez pedig egyesítette magában a megingathatatlan erőt s a szép, díszes kivitelt, úgy hogy nekem a régi rómaiak alkotásait juttatta eszembe. Egy egész völgyet töltött meg a sok hevenyészett kunyhó és bódé, amelyek a munkások és hozzátartozóik, valamint a felügyelő ausztriai hivatalnokok lakásául szolgáltak. Mindenki jött-ment, tevékenykedett itten; mosás és szárítgatás, fonás és kenyérsütés jelenetei hullámoztak az ember előtt. Én gyönyörködve néztem az emberi szorgoskodásnak ezt a mozgalmas képét, amilyent Bécs óta sehol sem láttam.”

Ezeknek a forgalmi akadályoknak az eltávolítása nagy hasznára és javára lesz a hajózásnak, főleg gőzhajózásnak, az összes kereskedelmi érdekeknek. Egyebek közt főleg *Havasalföld* és *Moldva* kereskedelmi kapcsolataira nézve fog ez áldásos és termékeny jótéteményt jelenteni s egyben jelentékeny ipari életet is fog ott teremteni, ami pedig közvagyonunk gyarapodását és gazdagodását s ezekből következőleg népességünk növekedését is eredményezi.

A Felső-Dunán, *Ulmtól* közlekedő és a Duna-Gőzhajózási Társaság* vezetése alatt álló gőzhajó-forgalom, valamint a Duna és *Rajna* közt a Duna-csatorna kiépítésével létrejövő kapcsolat – amelynek a munkálatait a múlt (1836)** nyáron már meg is kezdték – egyre növekvő jelentőséget kölcsönöz ennek a vállalatnak, úgy hogy a számolgotó, latolgotó emberi elme még fel sem tudja fogni a Duna egész vonalán való hajózhatás jelentőségének és hasznának határait.

Pár évvel ezelőtt még lehetetlennek tartották volna ennek a gigászi*** munkának véghezvitelét. Ha valaki az első gőzhajózási kísérletek után, (ezelőtt 18 évvel), a Bécs szomszédságában levő Nussdorf falunál egy táblát tett volna ki szép, nagy betűs felírással: „Cs. K. Szabadalmazott Gőzhajózási Társaság 1830 Pozsony, Pest, Zimony, Galacz, Konstantinápoly és Smirna közt, azt bizony menthetetlenül kikacagták volna. De most bezzeg nem kacag senki, hanem csak álmélkodva nézi a kultúra és a civilizáció haladását és előnyomulását.

Ezek mind olyan békés alkotások, amelyekért örökre hálásaknak kiell lennünk *Ferencz* és *Ferdinánd* császárok áldásos uralkodása iránt

* Alapítási éve 1830 (Zsebatlasz 1917, p. 9)

** Ebből látszik, hogy az itt fordításban közölt munka még 1836 végén, vagy 1837 elején készült.

*** a „gigantic” szó mellé zárójelbe teszi a moldvaias színezetű „uricsác” értelműt.

****I. Ferenc és V. Ferdinánd magyar királyokról van szó, akik nem osztrák császári, hanem magyar királyi minőségükben szerepeltek Széchenyi aldunai alkotásainál.

Széchenyi gróf közepes termetű, katonás külsejű, arcvonásai megnyerők, kellemesek és nagy értelmi erőt tükröznek. Most *Magyarország Királyi Társaságának az Elnöke.***

Eddig tart a fordítás. Ami még lejjebb következik, az alulírott saját szerzeménye.***

Az a mélységes tisztelet, amelyet én e bámulatos munka végrehajtója iránt érzek, aki olyan tettet vitt véghez, amelyent soha egy uralkodó sem, az ösztönzött engem e pár lap lefordítására s az alábbi versek megírására.

Ezek után nem kívánhatok egyebet, minthogy az az örök emlék, amelyet *Széchenyi István gróf*, a csodálatos alkotó, önmagának emelt, legyen olyan maradandó és állandó, mint a Duna folyása s hogy nyomában napról-napra gyarapodjék a közjő az emberiség ezen nagy jótevőjének dicsőségére, akit mint a Béke Héroszát, ha a görög-római mesés időkben élnénk, a népek az istenek közé emeltek s kezében a bőség szarujával Astreia tündér mellé helyeztek volna s tiszteletére templomok emelkednének. Ezen eleven érzésektől áthatva, bátorkodom aláírni a nevem, mint:

Nagyméltóságod

legmélyebb tisztelője és hódolója,
Flechtenmacher Keresztély nemes
a Moldovai Fejedelmi Tanács Jogtanácsosa.

HUNYADI ÉS SZÉCHENYI

*Világ nagy hőse Hunyadi,
Kereszténységnek vára,
A bús anyának oltalom,
S halál az ottománra.*

*A széles Vaskapu, mely ott
Kevélykedett feléje,
Nem aggasztotta von, ha nem
Keresztények veszélye.*

*Romlásukat mely érlelé,
Vad áldozatra készen.
De jött a nagy szabadulás,
Váratlanul, merészen.*

*Széchenyi ime vaskezét
A büszke szirtre tette.
És az alkotva-rombolás
Rendet teremt felette.*

** „Prezident a Soțietății Crăiești a Ungariei.” Csak így, ilyen pontatlanul.

*** A Nagy Péterre stb. vonatkozó megjegyzések, kitérések mutatják, hogy a fordítás nagyon egyéni és szabad.

*A Duna már nem rém jele,
Hajó hajó nyomába,
S a zord kaput ki félte, már
Nem rémledez hiába.*

*Enyhülésben a Porta zord
Vadsága sem kivétel,
S heggeszti harci sebeit
Kultúra gyógyfűvével.*

*És szomjuhozva, egyre tör
Tettek útján előre,
S a fejlődést, így melyre lel,
El nem vehetni itőle.*

*A dics s örökzöld koszorú
A csodálatos hősé,
Ki füzte Kelet– s Nyugatot
Testvéri ismerőssé.*

*Hömpölygő hátán a Duna,
Terhét, mely gazdag, édes,
Sóhajtva hordja, s habja míg
Mormoló és beszédes –,*

*Röpül a fűrge „Ferdinánd”
S ha útja célhoz ére,
Rakja az árut – kincset –
A partnak kebelére.*

*És mindezt, mindezt mintha csak
Álmodnák ébren, ülve,
Tetted csodás, nagy alkotó,
S mély értelemnek műve.*

*Béke ragyogó embere,
A te nagy műved mindez,
A föld sarkáig elragyog
Az üdv, mit szerte hintesz.*

*A lelkes muzsa készen áll
Hódolni nagy nevednek,
Nagy műved fogják nemzetek
Dicsérni nemzeteknek.*

(Fordította P. Jánossy Béla.)

III.

Ilyen feltétlen hódolattal, ekkora magasztalással még honfitársaik sem írtak a két Széchenyi kultúr-heroizmusáról. Feltűnő, hogy míg a Széchenyi Ferencről szóló rész, ha rövid is, de többoldalú, addig Széchenyi István sokágú reform-alkotásaiból csak egyetlen-egyét, a Duna szabályozást emeli ki és részletezi. Sem többi nagy alkotásairól, még az Akadémia megalapításáról sem, sem pedig terjedelmes és fontos írásairól egyetlen szóval sem emlékezik meg. A Duna-szabályozásának héroszi munkája azonban annál jobban megragadta képzeletét s minthogy ez – amint kifejezetten meg is említi – kiszámíthatatlanul áldásos következményekkel járt a román vajdaságok, főleg Havasalföld, fejlődésére, a művelődés minden terén való gyors fellendülésére, színes, meleg, költői leírásban foglal kozik vele. Ódai szárnyalásba csap át a nagyalkotó iránt érzett tisztelete és csodálata a prózai rész végső (eredeti, nem fordított) soraiban, úgyszintén eredeti versében.

A Széchenyi-név azonban másképen is kivívta a románság hódolatát. Hisz' a román irodalom legelső pásztorversét is – amelyet szintén e sorok írója fedezett fel és tett közzé⁶ – József nádor és Széchenyi Ferenc gróf tiszteletére írták (1805). Szerzője, *Sinkai György* (1753–1816) tüzes román történetíró, nemcsak személyesen ismerte Széchenyi Ferencet, akinek halhatatlan intézetében, a Magyar Nemzeti Múzeumban, mindjárt megalakulása után anyaggyűjtő bűvárkodást: is végzett, hanem anyagi támogatást is élvezett a nemeslelkű alapító bőkezűségéből.⁷

Történeti tény, hogy Sinkait egy másik magyar főuri család, a Wass grófok is segítették, elannyira, hogy Sinkai terjedelmes krónikájának, amely az összes román törekvések programmja lett, egyik helyén így nyilatkozik: „Ha nem segít rajtam ez a család, én ugyan a románok jóvoltából soha meg nem írhattam volna ezt a művet.”

Sinkai kortársa, a román irodalom u. n. latinus triászának (Sinkai-Micu-Maior) egy másik tagja, *Maior Péter* (1754–1821), akinek nevezetes többnyelvű román etymologikus Budai Szótárába (Lexicon de Buda 1825, a román nyelvészeti és szótáriróadalom legnevezetesebb terméke) Virág Benedek is dolgozott, mint a magyar rész munkatársa,⁸ szintén nagy tisztelettel és rokonszenvvel beszél műveiben a magyarságról. Így pld. u. n. Vitaíratainak 30, 32, 36, 38, 60 lapjain „Ungurii preanobilul neam” (a magyarok, ez a nagyon nemes nép) mondja többek között.

Az említett triász mindhárom tagja hivatalnoka volt a tavaly (1927) fennállása 350-ik évfordulóját ünneplő Királyi Magyar Egyetemi Nyomdának. (Sinkait kivéve a másik kettő ebben az állásában halt is meg; Sinkai a Wass grófnál). Mint az ott nyomtatott cirillbetűs román könyvek cen-

⁶ A fentebb említett Dacoromania II–III. köteteiben.

⁷ Erre vonatkozólag l. az *Erdélyi Irodalmi Szemle* 1924–25. évfolyamának vonatkozó közleményeit e sorok írójától; Széchenyi Istvánnak a románsághoz való más kapcsolatait a kolozsvári *Pásztortűz* 1925. nov. Széchenyi számában sorolja fel.

⁸ l. az előbbi jegyzetben említett helyen.

zorainak nemcsak anyagi megélhetésük volt biztosítva, miután Bálázsfalvát a püspökükkel való összetűzésük után mint gr. kath. papok elhagyták, hanem műveiket is ott nyomtathatták. Így tehát a román irodalom legnevezetesebb termékei jó száz évvel ezelőtt a Királyi Magyar Egyetemi Nyomda betűivel jelentek meg. Így a már említett nagy szótáron kívül az első román útleírás (Golescu Konstantintól), az első állandóbb jellegű román folyóirat, amelynek egyik helyén szintén mély tisztelettel emlegetik Széchenyi Istvánt és a román vajdaságokbeli olvasók zömének főolvasmányát tevő hasznos naptárak és iratterjesztő röpiratok. Ezekről írja, saját gyermek- és ifjúkori emlékei és tapasztalatai alapján, Negruzzi Konstantin (1808–1868), jeles román író és mindmáig a legjobb román történelmi novella szerzője: „A buzgó románok vágyakozva tekintettek Buda és Brassó felé, ahonnan minden évben szép elbeszéléseket tartalmazó naptárakat kaptak s egy-egy füzetet, amely kioktatta őket arra, hogy kell kukoricaszárból cukrot és krumpliból kenyeret készíteni.”

Mikor 1829-ben – a fentebb említett körülmények közt – a román fejedelemségek első újságjai megindultak, Havasalföldre betűanyagot és szakembereket a Királyi Magyar Egyetemi Nyomdától kértek.

Mindezt csak annak a bizonyosságául hoztam fel, hogy az 1800-as évek elején, az első 2–3 évtizedben, érdekes kapcsok fűzték a román szellemi életet a magyarhoz. Ezek a kapcsok többoldalúak és színesebbek, mint a reformáció után, a protestáns erdélyi fejedelemség nagyarányú művelődési tevékenysége alatt voltak, amikor tisztán csak a vallási-élet; és irodalom volt a főkérdés, de amelyeknek a románságra nézve az a rendkívül fontos eredménye volt, hogy hatásuk alatt felszabadult a román nyelv a szláv egyházi nyelv igája alól, megerősödött s irodalmi használatra is alkalmassá csiszolódott. A reformációt megelőző századok ugyancsak fontos kapcsolataitól meg abban különböznek, hogy azok főleg a névtelen tömegeket, formáló általános művelődési kapcsolatok voltak, míg a protestáns korban többnyire névleg is ismert kiváló egyének irányította hatásokról beszélhetünk az egyházi irodalom terén, egyes, a román papi osztályhoz tartozó szereplők útján, A Széchenyi Ferenc és István kultúr-hős egyénisége, mint központ körül kijegecesedő fenti kapcsolatok, amint láttuk, többoldalúak, színesebbek, kiemelkedőbb egyének tevékenységéhez fűződnek, de általános hatás, mélység és a tömegek formálása szempontjából nem tekinthetők egyenlő értékűeknek az előző kétrendbeliekkel. Ennek oka pedig az, hogy a fellángoló politikai szenvedélyek és törekvések hatása alatt a románság ellenségként fordult a magyar szellemi élettel szembe.

Ezeknek az 1800-as évek első 2–3 évtizedében virágzó kapcsolatoknak a kezdetét Faludi Ferenc egyik munkájában látom, amelyet – amint az Erdélyi Múzeum Egyesület könyvtárában őrzött példány cirill-betűs bejegyzéséből kitűnik – az erdélyi gör. kath. román papság a XVIII. század második felében szívesen olvasgatott s egy-egy kenyérért adott egymásnak

⁹ I. ezekről Hunfalvi Pál, *Jancsó Benedek, Moldován Gergely* terjedelmes könyvei mellett szerző összefoglaló tanulmányát: *Az erdélyi románok a protestáns fejedelmek alatt*. Diesőszentmárton, 1925.

tovább. Legkiemelkedőbb mozzanatait pedig a Széchenyi Ferenc és József nádor tiszteltére írott Sinkai-féle versben (az első román pásztor-vers!), a fentebb idézett Sinkai-Maior-Negruzii-féle nyilatkozatokban, a Királyi Magyar Egyetemi Nyomda fontos román termékeiben s Virág Benedeknek az első román etymologikus szótárhoz való munkatársi viszonyában szemlélhetjük. Alig egy évtizeddel később s még egy teljes évtizeddel sem a 48-as események előtt, Flechtenmacher fentebb közölt és értelmezett röpiratával és versével, hirtelen megszakadtak ezek a kapcsok. Az általános magyar-román művelődéstörténeti kapcsolatok szempontjából ea a jelentősége és a helye, histórikuma és szerepe a Széchenyieket magasztaló Flechtenmacher-féle román művecskének. A Széchenyi-kultusz szempontjából pedig az, hogy ennek a két nagy magyar kultúr-hősnek emlékét és dicsőségét román nyelven is megörökítette s a távolálló, elfogulatlan idegen kortárs fenntartás nélküli hódolatával Széchenyi Istvánt, mint a „Béke Emberét”, a békés haladás „Héroszát” magasztalja.

IV.

A körülmények kiszámíthatatlan alakulása úgy hozta magával, hogy a Béke Emberét, a békés haladás Héroszát magasztaló román művecskének a taglalásával Lipcsében foglalkoztam, ahol a Béke Embere a háború daliás hőse volt. Erről azonban Flechtenmacher mit sem tud, hiszen Széchenyi István katonai pályájáról csak egyetlen rövid mondatban emlékezik meg. Lipcsében, ahol a népek gigászi csatájában a békés haladás Hérosza világtörténelmi jelentőségű bravúros hősi tettet vitt véghez: összekötetést, egyetemes taktikai fellépést közvetítve és teremtve a Napoleon ellen küzdő szövetséges hadsereg két nagy csapatteste közt, ami nélkül a szövetségesek döntő győzelme aligha jött volna létre.

Kíváncsian kezdem érdeklődni, hogy a népek csatájának terjedelmes német irodalma mit tud róla s hogy jegyezte fel Széchenyinek ezt a döntő jelentőségű hőstettét? Mélyen megütődve láttam, hogy a terjedelmes monográfiák egyetlen-egy árva szót sem szólnak róla, egyáltalában meg sem említik Széchenyi nevét. Pedig ugyancsak kimerítő részletességgel beszélnek a legapróbb mozzanatokról is. A népek csatája egyik mozzanatában, a Lipcse mellett fekvő Sellerhausen előtt szereplő egyetlen angol rakéta-űteg balsorsáról pld. aprólékosan írnak s a közben hősi halált halt űtegpárancsnokról, *Bogue kapitányról* ilyen kegyeletesen emlékeznek meg: „Die kurze Ruhmesbahn des englischen Offiziers, der am Nachmittage des 18 Oktober (1813) in der *Völkerschlacht auch den englischen Namen zu Ehren gebracht*, fand hier vor Sellerhausen ihr frühes Ende. Der Gefallene wurde auf dem Gottiesacker zu Tauche begraben, wo ihm seine Landsleute einen Gedenkstein gesetzt haben.”¹⁰ Megilletődve kerestem fel Bougie kapitány emlékkövét, mintahogy kegyeletesen elgondolkozva jártam be a népek csatájának más pontjait, míg a Lipcse körül vívott régi nagy csatamezőket is: Breitenfeldet, Tilly vereségének, és Lützent, Gusztáv Adolf hősi halá-

¹⁰ Die Völkerschlacht bei Leipzig von Fr. Seyfert (a Deutsche Schlachtfelder sorozat 5. sz.), Dresden, 1913, p. 198. Az alább említendő Poniatowski emlékmű képe a 288. oldalnál látható benne.

lának színhelyét. Bent Lipcse városában, az Új Városháza közelében, kegyelettel járok el azon emlékkő mellett, amely jelzi, hogy a népek csatája előtt pár hónappal ugyancsak Lipcse vidékén halálosan megsebesült Körner ott húnyt el, vagy a Lessingstr. kanyarulatában álló *Poniatowski* emlékmű előtt, amelynek latin és lengyel felirásai a lengyel nép megható gyászát panszolják a népek csatájában hősi halált halt lengyel herceg s közvetve a Napoleon seregeiben Európa sok országában hiába ontott lengyel vér tragikuma felett...

A magyar szellemi élet egyik kegyeletes kötelességének tartom, hogy ki kell küzdenie Széchenyi István számára a megillető elismerést a népek csatájában véghez vitt döntő fontosságú hősi tettéért, amellyel, az angol Bogue-ként, egy nép nevét tisztelte meg, ha, hála a Gondviselésnek, nem is olyan tragikusan.

Ugyancsak magyar kegyeletes kötelességnek tartanám ezt is, hogy nagy fiának dicsőséges tettet, ha még oly szerény módon is, de valamiképpen megjelölje a magyarság, valahol a megállapítható szintéren eggyel növelve, Széchenyi emlékének hódolva, a nagy csatatér sok helyén felállított emléktáblák, kövek és feliratok tekintélyes számát.

1863-ban kitűnő alkalom kínálkozott volna arra, hogy Széchenyi István neve és hősi tetteinek emléke dicsőségesen bevonuljon a német köztudatba. Ekkor, a lipcsei csata 50 éves fordulóján, avatták fel Bajorországban, Regensburg közelében, Kehlheim felett a Duna partján, az u. n. *Befreiungshalle*-t. Ennek a hatalmas emlékműnek belsejében egy-egy remekművű pájzsba vagy márványtáblába vésvé olvashatjuk azoknak a nevezetes csatáknak és hadvezéreknek a nevét, amelyek és akik a németységnek Napoleon ellen vívott felszabadító hadjáratában nevezetes szerepet vittek. (Részletes leírását l. Hans Weininger: *Die Befreiungshalle bei Kehlheim*).

A diadalmas harcosok sorában egy magyar nevet is láttam: „Graf Gyulai, Feldzeugmeister, Oesterreich.” (Igy van ott elkönyvelve ez az erdélyi magyar, 1763–1831, mint a cseh Radetzky is.) Gyulai mellett Széchenyi István gróf nevét is szeretnők ott látni. Minthogy azonban a *Befreiungshalle* lezárt volta miatt most már aligha lehet pótolni ezt, amit Széchenyi tragikus halála után kevéssel elmulasztott a magyar szellemi élet, legalább Lipcse közelében, a népek csatájának a színhelyén, kellene valami szerény emlékjelt és szöveget elhelyeznie.

Kegyeletes és örvendetes lehet a szöveg, hisz’ nem kell a *Poniatowski*-féle tragikum fenségével hirdetnie: „Polegl z Chawala” (Dicsőségesen elesett), mert az Egek Ura megengedte, hogy a csaták Hőséből amint a fentebbismertetett román dicsőítő vers mondja – a Béke Embere, a békés alkotás Hérosza legyen!

(Lipcse, 1928 április 8-án, Széchenyi István tragikus halálának évfordulóján.)

¹¹ Itt említem meg, hogy a német Alex. F. Heksch a Dunáról írt terjedelmes művében (*Die Donau, Wien–Pest–Leipzig*, 1881) a Vaskapuról beszélve Széchenyit „der zweite Traian”-nak nevezi (p. 765).